

**A nemzet mint tudományos közösség.
Húszéves a Magyar Tudományos Akadémia
Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága
1996–2016**

Szerk. Fedinec Csilla
Az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az MTA Magyar
Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága kiadása. Bp. 2016. 191 oldal

**Hungary's Neighbors as Skin States.
Political, Scholarly and Scientific Relations Between
Hungary's Neighbors and Their Respective Minorities**
ed. By Csilla Fedinec, copyedited by Enikő Kulcsár-Szabó,
published by Erdélyi Múzeum-Egyesület. Budapest 2016. p. 101

A már nem annyira fiatal generációk tagjai még emlékezhetnek arra, hogy sokáig milyen tabutémának számított a határainkon túl élő magyarokkal foglalkozni. Nemcsak azt kellett tudomásul venni, hogy Tri-

non politikailag elszakította őket, hanem azt is el kellett fogadni, hogy a magyarságot megosztó országok a megváltozott közigazgatási rendszeren, a gazdasági egységek felbomlásán túlmenően a szellemi élet, a kultúra, a tudomány, de akár a magán- (családi-) szféra területén is megosztották a határok két oldalára került lakosokat. Bár a szocialista időszak politikai enyhülése, az utazások könnyebbé válása enyhíteni tudott az elszigeteltségen, könnyíteni tudott a határok átjárhatóságán, a kapcsolatteremtés azonban még sokáig a magánszféra, az egyéni kezdeményezés területére szorított.

A tudományos-szellemi életnek azonban, különösen annak intézményes közelítésére még jó ideig várni kellett. Hiába alakultak például a szocialista országok között ún. történetész vegyes-bizottságok, találkozóikon nemzetiségi témákról nem

esett – a partnerek ellenállása miatt nem is eshetett – szó. (Azt, hogy a szomszédos országokban még szép számmal élnek szakterületüket jól ismerő magyar tudósok, legfeljebb a találkozók tudományos előadásait, referátumait fordító ottani kollégák segítségével igazolhatta.) Az áttörés ebben az esetben is a bő negyedszázaddal ezelőtti rendszerváltozáshoz – ill. részben az azt megelőző szellemi-tudati erjedéshez – kapcsolódott. Nemcsak a kapcsolatok kialakítása, a személyes együttműködés élénkítése következhetett be, hanem a korábbi – a magyar nyelvű kötet előszavában „intézménytelennek” nevezett – formák „intézményesülése”, a nemzetet „tudományos közösséggé” formálni képes szervezeti keretek kialakítása is.

Ennek a folyamatnak a részleteit kívánja bemutatni az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága megalakulása húszéves évfordulójára készült két kötet is. A magyar nyelvű (az angolnál bővebb) kötetben a tizenkét szerző által feldolgozott gazdag tényanyag három nagyobb egységre, tíz fejezetre tagolódik. (Nem számítva a Kocsis Károly akadémikus, az Elnöki Bizottság vezetője által írt előszót, és a kötetet záró kronológiát.) A magyar változat terjedelmének közel felét kitevő első két nagyobb egység a határon túli szellemi élet támogatására létrehozott hazai kezdeményezéseket sorolja fel, előbb az oktatás, majd a tudomány területén. (Címük szerint: A külföldi magyar közösségek felső-

oktatási és tudományos integrálása a rendszerváltás után, ill. A külföldi magyar tudományosság az MTA tudománypolitikájában.) A kiadásra alkalmas évforduló szinte csak jelképes, hiszen az együttműködés előzményei, a tárgyalt kapcsolatok nem csupán húsz évet foglaltak el. Ugyanakkor a rendszerváltozás után a szinte semmiből induló intézményi rendszer, a támogatások kialakítása, a szervezeti formák változásai, a meglévők pótlólagos kiegészítései, korrekciói, a folyamatban szerephez jutó számos különféle rendű és rangú szervezet, hivatalos és félhivatalos intézmény nyomon követése bizony az olvasó számára nem könnyű feladat. De voltaképpen nem is a részletek memorizálása a cél, hanem annak az igyekezetnek és odaadásnak a bemutatása, amellyel a magyarság, a magyar állam (elsősorban az érintett minisztérium és az Akadémia) a fél- (de az első világháborútól számítva akár háromnegyed) évszázados mulasztást igyekezett helyrehozni. A kötet aktualitását erősítheti, hogy – legalábbis az előszó szerint – 2016-ra az együttműködési-támogatási rendszer kialakítása és működtetése túljutott a kezdeti nehézségeken.

A téma szerteágazó részleteinek bemutatásából mindenesetre nyomon követhető, hogy hogyan bővült a hazai szervek szerepvállalása a határon túli magyar alsó- és középfokú iskolák támogatásától a felsőoktatási képzés segítéséig ösztöndíjakkal, tehetséggondozó akciókkal; hogyan egészült ki az okta-

tás-képzés területe a kultúra általános támogatásával a könyvkiadás, a színház, a közösségi művelődés, a könyvtárfejlesztés, az örökségvédelem és a kutatásfejlesztés elemeivel. Utóbbi persze átvezethetett az akadémiai támogatások formáihoz, a határon túli tudósokat az akadémiába befogadó külső tagság létrehozásához, a határon túli kutatókat segítő pályázatokhoz, az ösztöndíjat és szállást biztosító Domus Hungarica program létrehozásához, a határon túli tudományos műhelyek számára 1993–2003 között két évente megrendezett, a határokon átívelő tudományos közösség erősítését szolgáló konferenciák megrendezéséhez. Egyikük témája például a tudományterületi szakmai nyelvek kérdése volt, hiszen a határokon túl – gyakorlatilag a bölcsészettudományi tárgyak kivételével – bizony meglehetősen kevés lehetőség nyílik az anyanyelvi képzésre, s a különféle szakterületek eltérő nyelveken való tanulása viszont eltérő szakkifejezések elsajátításával, és a magyar nyelvbe való átültetésével jár, ami azután megnehezíti a különféle országok magyar anyanyelvű szakembereinek kapcsolatteremtését.

A kötet harmadik nagy egysége („Nemzeti és etnikai kisebbségek a Magyarországgal szomszédos országok tudománypolitikájában”) hat szomszédos ország viszonyait ismerteti. Az 1990 előtti helyzethez képest a szomszédos országok száma megnőtt, más esetekben nevük változott meg, a mögöttük álló ál-

lam politikai összetételét kifejezendő. A folyamatosan jelenlévő Románia mellé a felbomló Jugoszlávia helyére három szomszédos ország, Szerbia, Horvátország és Szlovénia lépett, a szintén szétesett Csehszlovákiából Szlovákia, a Szovjetunióból Ukrajna maradt a szomszédunk. Kikerült viszont szomszédjaink közül Oroszország és Csehország, pedig az utóbbiban 1990-ig – a főváros, Prága vonzása miatt – az értelmiség (diplomások és egyetemi hallgatók) körében élénk magyar kulturális élet folyt.

Az ország-fejezetek tematikái általában két területet foglalnak magukba. Egyrészt kitérnek arra, hogy a többségi lakosságnak azon népek körében is vannak (számukra) határon túli nyelvi társaik (diaszpóráik), akik más országokban kisebbségbe szorultak, másrészt megpróbálják feltérképezni az ott a kisebbségek, köztük a magyarság számára létrehozott, többnyire államilag támogatott kulturális intézményeket. E fejezetek feltárják azt az ellentmondást, hogy míg az egyes országok mennyire igyekeznek támogatni saját határaikon kívüli diaszpóráikat, addig sokkal kevesebb energiát fordítanak az országaikban élő kisebbségekre, és nem is csak a magyarokra. Egy viszonylag rövid recenzióban természetesen nem térhetünk ki mind a hat ország nemzetiségi politikájának ismertetésére. Szlovákia példája azonban igazolhatja, hogy a Trianon következtében elszakított országrészek tudományos élete az I. világháborút

követően mennyire nem volt felkészülve az új viszonyokra, az önálló, nemzeti jellegű létezésre. Újjonnan felállított felsőoktatási intézményei, tudós társaságai sokszor igényelték a történelmi Magyarországon kívüli nemzet-testvéreik vagy nyelvi rokonaik segítségét, még akkor is, ha azok nem feltétlenül tartoztak az adott néphez. Ismert tény, hogy Csehszlovákiában megalakulásától fogva erősen magyarellenes politika folyt. Azt is tudtuk, hogy az I. világháború után az 1912-ben alapított pozsonyi Erzsébet Egyetem Pécsre költözött, azt azonban, hogy ez az egyetem betiltásának következménye volt (mint a magyar változat 101., az angol 17. lapján olvashatjuk), nálunk kevésbé ismert. És az sem, hogy a helyére lépő pozsonyi Komensky Egyetemen (akkor a Csehszlovákiához került országrész első és sokáig egyetlen egyetemén, a korabeli szlovák tudomány legfontosabb intézményében) kezdetben nagyrészt cseh professzorok oktattak. Államilag fenntartott, a kisebbségeket következetesen támogató intézmény a mai Szlovákiában sincs. A magyarságkutatás leginkább az egyetemeken folyik, míg az ebben a feladatban résztvevő felvidéki nonprofit szervezetek, köztük az 1996-ban alapított somorjai Fórum Kisebbségkutató Intézet „finanszírozása megoldatlan” (111-112.). Részesülhetnek a kisebbségi kultúrák támogatására meghirdetett évi rendszeres pályázatok juttatásaiból, de ezek nem annyira a tudományos kutatást, mint

inkább a kulturális tevékenységet támogatják. Külön hivatal van viszont a Szlovákia határain kívül élő szlovákok támogatására.

Azt a folyamatot, amely az eltelt bő negyedszázadban a szomszédos országokban végbement a két kötet mindenestre jól tükrözi. 1990-ben egyik szomszédos országban sem létezett egyetlen csak magyar nyelven oktató állami felsőoktatási intézmény sem, bár magyar nyelvű tanárképzés (főleg magyar nyelv és irodalom szakon) valamennyi szomszédos országban folyt (18. lap). Az azóta eltelt időszakban a hazai felsőfokú intézmények ún. „kihelyezett tagozataiból” viszont többfelé nőhetett ki magyar nyelvű felsőoktatási intézmény (pl. a Sulyok István Református Főiskola Nagyváradon, és a belőle kinőtt Partiumi Keresztény Egyetem, a Sapientia Egyetem Kolozsvárott és Csíkszeredában, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Beregszászban), a Selye János Egyetem Komáromban). Természetesen több „kihelyezett tagozat” működik ma is.

A szomszédos országok kisebbség-politikájával foglalkozó fejezetek hitelességét erősítheti, hogy ezen fejezetek közül négyet az adott országban élő magyar tudósok írták. A szlovákiai fejezetet Simon Attila, a somorjai Fórum Kisebbségkutató Intézet; az ukrainait Cserniczkó István és Fedinec Csilla, a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (ill. a veszprémi Pannon Egyetem); a

romániait Novák Csaba Zoltán, a Román Akadémia marosvásárhelyi Gheorghe Sincai Társadalomtudományi Kutatóintézete; a szlovéniait Kovács Attila, a ljubljana-i Nemzeti-ségi Kutatóintézet munkatársa készítette. Két szomszédos országbeli fejezet hazai szerző munkája, a szerbiai Szerbhorváth Györgyé, az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézetének; a horvátországi Hornyák Árpádé, az MTA BTK Történettudományi Intézetének munkatársáé. A hazai témájú fejezetek ugyanakkor arról is tanúskodnak, hogy nálunk több szinten is folyik intenzív kisebbségi kutatómunka. Az említett két intézeten túl az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottságában (munkatársai közül Kálóczy Katalin és Kulcsár-Szabó Enikő szerepel a kötet szerzői között), a Határon túli Magyarok Tudományos Titkárságán (ott dolgozik a szerzők közül Tarnóczy Mariann), a Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézetében (szerző Tibori Tímea). A hazai témájú fejezetek között még egyszer felbukkan az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet. Munkatársa, Papp Z. Attila a tudományosság fogalmának változatairól érkező fejezet szerzője.

A kötet harmadik nagy egységének hat fejezetét – azaz a szomszédos országok nemzetiségi politikájának ismertetését – a kiadó angol nyelven is megjelentette. A magyar változat első két nagyobb egysége –

a határon túli magyar tudományosság határon inneni támogatása – ebből a kötetből kimaradt. Ezért is változtatott meg a cím a „nemzet, mint tudományos közösség” kifejezésről a „szomszédok, mint rokon államok” összetételre. A kimaradt fejezetek néhány fontosabbnak vélt megállapítását az angol nyelvű kötetnek a magyarénál terjedelmesebb előszava tartalmazza. Abban persze aligha kételkedhetünk, hogy a magyarul nem értő külföldi érdeklődőket valóban kevésbé érdekelheti a bonyolult hazai támogatási rendszer létrejötte, és többszöri átalakítása, de ennek főbb vonulataira mégis utalhatott volna az olvasót az eligazodásban segítő kronológia, ami az angol nyelvű változathoz ugyancsak kimaradt.

A szerkesztőnek nem lehetett könnyű összehangolni a hat határon túli szerző munkáját. Hiába mutatkoznak egységesnek a szempontok, ha a szerzők ezeket eltérően értelmezheték. Igen különböző az előzmények időhatára. Míg például a pozsonyi Erzsébet Egyetem sorsa kiemelt figyelmet kap a kötetben, addig a Szegedre költöztetett kolozsvári Ferenc József Egyetem sorsáról nem esik szó, mivel a szerző által követett időhatárok közé a 20. század első fele nem fért bele. Sajnálatos, hogy a kötetben ismertett országok közül teljesen kimaradt Ausztria, ahol persze a magyarság elenyésző kisebbsége miatt a kulturális intézmények szerepe is kisebb volt. (Bár Bécsben és Bur-

genlandban is működtek és működnek magyar nyelvű egyesületek.)

Bár a határon túli tudományos-sággal foglalkozó hazai intézmények gyakorlatilag mind Budapesten működnek, a debreceni olvasó mégis meglepedettséggel nyugtázhathatja, hogy a támogatásokból városunk is kivette a részét. A debreceni egyetemek (Kossuth Lajos, Agrártudományi) részt vállaltak az erdélyi magyarnyelvű felsőoktatási intézmények alapításában, működtetésében. A kötetet kiadó Elnöki Bizottság első két vezetője debreceni akadémikus volt: 1996–2006 között Berényi Dénes fizikus, 2006–2011 között Görömbei András irodalomtörténész. Előző kezdeményezésére kerültek Debrecenbe a környező országok magyar tudományos intézményeinek műhelytalálkozói. (Debrecen egyébként hamarabb adott otthont ezeknek a találkozónak, mint ahogyan Berényi professzor az Elnöki Bizottság vezetője lett volna.) Csak fájjalhatjuk, hogy a határon túli magyar tanárok számára

évtizedig működő debreceni Ady Akadémiáról nem esik szó. Igaz, ennek tanfolyamait nem akadémiai tudományosság szintjén szervezték, de ha a kötetbe a határon túli színházak, könyvtárak, múzeumok támogatásának ismertetése belefért, akkor egyetlen mondatot szívesen olvastunk volna a mi Ady Akadémiánkról is.

Kétségtelen, hogy a kiadást vállaló Elnöki Bizottság nem könnyű olvasmánynak szánta a munkát, s nem is ezt várta el a szerzőktől sem. Célja a tájékoztatás volt az egyik változatban a határon belüli és túli magyarul értő érdeklődők, a másokban a magyarul nem tudó külföldiek számára, annak igazolására, hogy az elmúlt negyedszázad képes volt helyreállítani, sőt bizonyos szempontból egyáltalán megteremteni a magyarság tudományos közösségét, amit a nemzettudat egyik fontos erősítőjének tekinthetünk.

Ifj. Barta János